

DRUGI LETNIK SLOVNICA

PRVO POGlavJE

BESEDA

1. KAJ JE BESEDA?

Beseda je dogovorjeno ime česa; ima dogovorjen pomen in dogovorjeno tvarno stran (sestavljena je iz glasov in črk).

Merila za razvrščanje besed: število pomenov, slogovna vrednost, izvor, tvorjenost, oblikovna stran, pomenske lastnosti, tipične vloge v stavku.

2. POMEN BESED

- ENOPOMENKE (povedek)
- VEČPOMENKE (miška)

Enopomenke so zlasti strokovne besede, v jeziku jih je manj kot večpomenk.

- BLIZUZVOČNICE (paronimi, podobno zvenijo, a pomen je drugačen; trenirka-trenerka)
- ENAKOZVOČNICE (homonimi)

3. POMENSKA RAZMERJA MED BESEDAMI

- SOPOMENKE (sinonimi, besede z enakim ali zelo podobnim pomenom, npr. mati, mama, mamica)
- PROTIPOMENKE (antonimi, besede z nasprotnim pomenom, npr. velik-majhen)
- PODPOMENKE (hiponimi, besede z ožjim pomenom, npr. žalost, veselje, sovražstvo, ljubezen)
- NADPOMENKE (hipernimi, besede s širšim pomenom, npr. čustva)

- BESEDNA DRUŽINA: vanjo spadajo besede, nastale iz istega korena (npr. -hiš-: hiša, hišnik, ohišje). V korenu pogosto pride do premene (roka- ročno, noga-nožica). Nekateri besede pa imajo več korenov (npr. kažipot, vlakovodja).
- TEMATSKO POLJE: tvorijo ga tematsko povezane besede (npr. igrišče, gol, vratar, nogomet, trener)

4. SLOGOVNA VREDNOST BESED

- SLOGOVNO NEZAZNAMOVANE BESEDE: poimenujejo predmetnost, sporočevalec se ne razodeva in so splošno rabljene (npr. dekle)
- SLOGOVNO ZAZNAMOVANE BESEDE: poimenujejo predmetnost, sporočevalec se razodeva, raba je omejena oz. vezana na določene okoliščine
→ ČUSTVENO ZAZNAMOVANE: izražanje naklonjenosti (ljubkovalnice, olupševalnice), izražanje nenaklonjenosti

(slabšalnice, psovke, kletvice, prostaške besede) in izražanje vnesenosti.

→ NEČUSTVENO ZAZNAMOVANE: pokrajinsko zaznamovane (narečne, pokrajinske pogovorne), družbeno zaznamovane (slengovske, žargonske), funkcijsko zaznamovane (praktičnosporazumevalne, uradovalne, strokovne, publicistične) in časovno zaznamovane (novejše oz. neologizmi, zastarele oz. arhaizmi).

5. IZVOR BESED

Glede na izvor so besede lahko domače ali prevzete.

- TRI VRSTE DOMAČIH BESED: iz indoevropsčine ali praslovanščine, tvorjene iz slovenskih besed, iz glasovnega posnemanja naravnih zvokov oz. glasov
- TRI VRSTE PREVZETIH BESEH: sposojenke (popolnoma prilagojene, npr. televizija), tujke (delno prilagojene, zapis je tuj, npr. allegro, peugeot), citatne (neprilagojene (npr. mea culca).

6. TVORJENOST BESED

SLOVNICA 4. LETNIK

TVORJENKE

Majhna miza → mizica: besedotvorna podstava (miz-) in obrazilo (-ica) → tvorjene besede
Miza → netvorjene ali korenske besede

NASTANEK TVORJENK

Skupni delavec- sodelavec
Tak, ki je od Mojce- Mojčin
Tak, ki je dobre duše- dobrodušen
Imeti stan- stanovati
To, kar je pred mestom- predmestje
To, kar je pri tleh- tla
To, kar je nad stropom- nadstropje
To, kar je pod streho- podstrešje

Skladenjska podstava ima zelo raznovrstno podstavo, zato iz nje tvorimo besede na različne načine.

Balti in Slovani → Balto-Slovani
Bel, moder in rdeč → belo-modro-rdeč
Črn in bel → črno-bel
To, kar je novo → novica
Delati načrt → načrtovati
To, s čimer trebimo zobe → zobotrebec
Ljuba sestra → sestrica
Zelo droben → drobcen
Močno sopsti → sopihati
Vmesni naslov → mednaslov
Preveč dober → predober
Zdravnik za živino → živinozdravnik
Plaziti se kleče → klečeplaziti
Črn na rjavo → rjavočrn

Načini pretvarjanja skladenjskih podstav v nove besede so različni, vendar potekajo po podobnem postopku, ki ga imenujemo **BESEDOTVORNI ALGORITEM** in se stoji iz naslednjih šestih korakov:

1. ta, ki pleše
2. pleše
3. ples-
4. -alec
5. ples- + -alec
6. plesalec

1. Izhajamo iz skladenjske podstave, npr. tak, ki pleše
2. iz skladenjske podstave vzamemo tisto polnopomensko besedo, iz katere bomo delali novo besedo, npr. pleše

3. polnopomensko besedo iz 2. koraka pripravimo na novo vlogo, tako da jo postavimo v izhodiščno obliko, tej pa odvezamo slovnične lastnosti. Tako dobimo podstavo bodoče tvorjenke, npr. ples-
4. preostali del skladijske podstave zamenjamo z obrazilom, glede na to, kaj je ostalo v skladijski podstavi, izberemo desno → priponsko, levo → predponsko ali vmesno → medponsko obrazilo, npr. -alec
5. vse dele bodoče tvorjenke pravilno razvrstimo, npr. ples- + -alec
6. pravilno razvrščene dele bodoče tvorjenke združimo, npr. plesalec

Če tvorjenko zapišemo, moramo upoštevati naslednje: če je nastala iz priredno zložene skladijske podstave, zaznamujemo priredno razmerje z vezajem, npr. slovensko-irski, če pa je nastala iz podredno zložene skladijske podstave, pišemo vse njene sestavine skupaj, npr. plesalec.

Po navadi → po stari navadi

Če je prva sestavina besede števka ali črka, jo z drugim delom povežemo s stičnim vezajem, npr. 5-odstotni, C-vitamin.

Če imata zaporedni besedi en del enak, ga v prvi včasih lahko nadomestimo s stičnim vezajem, npr. zahodno- in južnoslovanski jeziki, 40- do 50-odstotno znižanje, vendar to velja samo pri pisanju.

V slovenščini poznamo tri temeljne načine tvorjenja besed: izpeljavo, zlaganje in sestavljanje:

1. izpeljava je pretvarjanje skladijske podstave v besedo s priponskim oz. desnim obrazilom, npr. ta, ki pleše → plesalec, delati načrt → načrtovati, to, kar je pod brado → podbradek
2. zlaganje je pretvarjanje v besedo z medponskim oz. vmesnim obrazilom, npr. ruski in slovenski → rusko-slovenski, ličar za avto → avtoličar, tak, ki ljubi resnico → resnicoljuben.
3. sestavljanje je pretvarjanje v besedo s predponskim oz. levim obrazilom, npr. vmesni naslov → mednaslov, preveč dober → predober.

Poleg izpeljave, zlaganja in sestavljanja poznamo še nekaj drugih besedotvorni načinov, npr. sklapanje in krnitev. Pri sklapanju gre za mehansko združevanje vseh sestavin skladijske podstave v eno besedo, torej brez glavnega obrazila, npr. šestindvajset, tristo, bogsigavedikdo, ... pri krnitvi besedam iz skladijske podstave odvezamo nekaj začetnih, srednjih ali končnih glasov ali zlogov, npr. avtomobil → avto, parkirišče → P, Marjeta → Meta, ...

7. OBLIKOVNA STRAN BESED

- **PREGIBNE**: spreminjajo obliko, se pregibajo. Sestavljene so iz osnove in končnice. Osnova je nespremenljivi del (npr. -zlat) in je nosilka predmetnega pomena. Končnica pa je spremljivi del (npr. zlat-o, zlat-a) in je nosilka slovničnega pomena.

- **NEPREGIBNE**: imajo nespremenljivo obliko.

8. PISANJE Z VELIKO ZAČETNICO

- **PRVA BESEDA** v povedi, to velja tudi za javne napise
- **LASTNO IME**: enobesedna in večbesedna (npr. Pohorje, Zločin in kazen) in imena bitij, zemljepisna imena (Finska), stvarna imena (Delo, Zlata lisica)
- **SVOJILNI PRIDEVNIKI** iz lasnih imen, ki imajo obrazilo –ov, - ev, -in
- **IZRAZI SPOŠTOVANJA**: osebni in svojilni zaimki v odgovorih (želim Vam)
- **IMENA BITIJ** so enobesedna ali večbesedna. V večbesednih imenih se prva beseda piše z veliko, neprva pa z malo črko, razen če ni že sama lastno ime (npr. Rdeča kapica; Tina Pretnar). V to skupino spadajo:
  - osebna imena (rojstno ime, priimek, psevdonim, stalni pridevek, domišljjsko ime)
  - imena živali
  - imena veroslovnih in bajeslovnih bitij
  - imena prebivalcev naselij, pokrajin, držav, celin, planetov
  - imena pripadnikov ljudstev, narodov, delov narodov
  - alegorične poosebitve (Sreča, Narava)
- **ZEMLJEPISNA IMENA** so enobesedna ali večbesedna (prva beseda se piše z veliko, neprva pa z malo črko, razen če ni že sama lastno ime ali ime naselbine (Združene države Amerike). Delimo jih na:
  - **NASELBINSKA** (Kranjska Gora), z malo se pišejo predlogi in samostalniki: mesto, selo, vas, trg
  - **NENASELBINSKA** (Sredozemsko morje), so imena ulic, trgov, cest, držav, pokrajin, rek, jezer, gora, jam.
- **STVARNA LASTNA IMENA** so imena besedil, umetnostnih stvaritev, ustanov, podjetij, društev, prireditev. So enobesedna (Mobitel) in večbesedna (Neznosna lahkost bivanja). V večbesednih imenih se prva beseda zapiše z veliko, neprva pa z malo črko, razen če ni že sama lastno ime (npr. Gasilska zveza Slovenije).
- **PISANJE S SAMIMI VELIKIMI ČRKAMI**: kratice in javni napisi, naslovi (ZDA, ORDINACIJA).
- **PISANJE PREVZETIH BESED**: so **OBČNA** (pisava je navadno prilagojena slovenščini, izjeme so glasbeni izrazi, avtomobilske znamke) in **LASTNA** (pisava načeloma ohranja izviren zapis (New York)

Podomačen zapis pa velja za osebna imena iz grško- rimskega sveta, imena vladarskih rodov, svetniška imena, redka imena slavnih osebnosti, imena držav, celin, gorovij, otokov, polotokov.

Prevzeta stvarna lastna imena pa prevajamo v slovenščino (izjema so imena podjetij in časopisov).

9. BESEDNE VRSTE

So skupine besed z enakimi pomenskimi lastnostmi in enako vlogo v stavku.

Slovenščina ima 8 besednih vrst:

- Samostalniška beseda
- Pridevniška beseda
- Glagol
- Prislov
- Predlog
- Veznik
- Členek
- Medmet

→ **SAMOSTALNIŠKA BESEDA**: poimenuje bitja, reči, pojme. Ima 3 podvrste:

- **SAMOSTALNIK** besede, s katerimi neposredno poimenujemo bitja, reči, pojme. Delimo jih na občna in lastna imena. Njegove oblikovne lastnosti so:
- Spol (moški, ženski, srednji)
  - število (ednina, dvojina, množina)
  - sklon (imenovalnik, rodilnik, dajalnik, tožilnik, mestnik, orodnik)

Samostalnike razvrščamo v sklanjatvene vzorce oz. sklanjatve, glede na spol in končnico v rodilniku ednine.

→ **MOŠKE SKLANJATVE:**

1. MOŠKA (v rod. ed. končnica –a)
2. MOŠKA (v rod. ed. končnica –e)
3. MOŠKA (v rod. ed. in vseh drugih skl. končnica /)

Ta sklanjatev ima tudi posebnosti v končnici, npr. preglas (stric, s stricem) ali pa v osnovi, npr. izpad polglasnika (vrabec, vrabca).

→ **ŽENSKESKLANJATVE:**

1. ŽENSKA (v rod. ed. končnica –e)
2. ŽENSKA (v rod. ed. končnica –i)
3. ŽENSKA (v rod. ed. in v vseh drugih sklonih končnica /)

→ **SREDNJA SKLANJATEV:**

- samostalnik srednjega spola, ki ima v rod. ed. končnico –a

→ **POSAMOSTALJENI PRIDEVNIK**: prvotni pridevnik, ki opravlja vlogo samostalniških besed. Sklanja se po pridevniški sklanjatvi (dežurni, dežurnega).

→ **SAMOSTALNIŠKI ZAIMEK**: posredno poimenujejo bitja, reči, pojme. Delimo jih na:

- **OSEBNE**: izražajo slovnično osebo. Določimo jih osebo, spol, število in sklon. Imajo naglasno (mene, njega) in nenaglasno obliko (me, ga), lahko pa tudi navezno obliko

(nanj, zanj). V to skupino spada tudi povratni osebni zaimek (sebe), ki nima imenovalniške oblike.

→ NEOSEBNE: ne izražajo slovnične osebe, imajo samo eno število (ednino).

Vrste so vprašalni (kdo, kaj), oziralni (kdor, kar), nedoločni (nekdo, nekaj), nikalni (nihče, nič), poljubnostni (kdo, kaj).

→ **PRIDEVNIŠKA BESEDA**: poimenujejo lastnost, vrsto, svojino in količino. Ločijo spol, število in sklon, v tem se ujemajo s pripadajočim samostalnikom. Ima 3 vrste:

→ **PRIDEVNIK**: neposredno poimenuje prvine predmetnosti (njihovo lastnost, vrsto ali pripadnost). Loči 3 spole in 3 števila. Pridevniki se sklanjajo. Poznamo 3 vrste pridevnikov:

→ LASTNOSTNI: poimenujejo lastnost. Vprašalnica je kakšen. Ima določno (mlad- mladi) in nedoločno obliko (bel- beli). Ti pridevniki se stopnjujejo, in sicer tristopenjsko (osnovnik, primernik, presežnik) z obrazilom (lep, lepši, najlepši) ali prislovom (utrujen, bolj utrujen, najbolj utrujen) ali dvostopenjsko (osnovnik in elativ) z obrazilom pre- (mlad, premlad).

→ VRSTILNI: poimenujejo uvrščenost v neko skupino enakih, podobnih prvin (hrastov, živalski, slovenski). Vprašalnica je kateri.

→ SVOJILNI: poimenujejo pripadnost prvine (Polonin, možev). Vprašalnica je čigav.

→ **ŠTEVNIK**: neposredno poimenuje količino ali položaj v vrsti. Ločimo 4 vrste števnikov:

→ GLAVNI (poimenujejo količino), vprašalnica je koliko.

→ VRSTILNI (poimenujejo položaj prvin), vprašalnica je kateri.

→ LOČILNI

→ MNOŽILNI

→ **PRIDEVNIŠKI ZAIMEK**: posredno poimenuje lastnosti, vrste, svojine ali količine prvin. So štirih vrst:

→ LASTNOSTNI (kakšen)

→ VRSTILNI (kateri)

→ SVOJILNI (moj)

→ KOLIČINSKI (kolikor)

Ločimo 3 spole, 3 števila, sklanjanje (izjema količinski zaimki).

Pridevniške zaimke delimo na :

→ **OSEBNE**: izražajo osebo (tvoj). Svojlilni zaimki poimenujejo svojino in tudi izražajo osebo. Sem spada tudi povratni svojlilni zaimek, ki poimenuje svojino oseba (Vzel je svoje kolo.).

→ **NEOSEBNE**: vsi ostali, skupine so enake kot pri samostalniških zaimkih. Sem spadajo tudi kazalni zaimki, ki kažejo na lastnosti prvin okoli sebe (ta, oni, toliko).

→ **GLAGOL**: besede, s katerimi poimenujemo dejanje, dogajanje, zaznavanje, stanje. Glede na pomen se delijo na:

→ **POLNOPOMENSKE**

→ **NEPOLNOPOMENSKE oz. POMOŽNE**: potrebujejo dopolnilo in se delijo v dve skupini:

→ **FAZNE** (začeti, nadaljevati)

→ **NAKLONSKKE** (moram, želim)

Lastnost glagolov je **GLAGOLSKI VID**, ki izraža trajanje dejanja, stanja. Glede na vid so glagoli:

→ **DOVRŠNI** (omejeno trajanje: napisati, kupiti)

→ **NEDOVRŠNI** (neomejeno trajanje, pisati, kupovati)

Ločimo dve vrsti **GLAGOLSKIH OBLIK**:

→ **NEOSEBNE**: so nedoločnik (plesti), namenilnik (pogledat), opisni delžnik na -l (videl) in trpni deležnik na -n, -t (zgrajen).

→ **OSEBNE**: izražajo osebo, število, naklon (povednik, velelnik, pogojnik) in čas.

V stavku je glagol v obliki povedka.

→ **PRISLOV**: besede, ki poimenujejo kraj (zgoraj), čas (danes), način (počasi) in vzrok (nalašč). Poimenujejo neposredno ali pa posredno. So vedno enobesedni izrazi in so nepregibna besedna vrsta.

V stavku so prislovi v vlogi prislovnega določila.

→ **PREDLOG**: poimenuje neenakovredna razmerja med besedami ali besednimi zvezami. Vplivajo na sklon. Večinoma poimenujejo prostorsko razmerje (pri sestri), časovno (v petek), redkeje pa način (govoriti po špansko) ali vzrok (zaradi skrbi).

So nepregibna besedna vrsta in niso samostojni stavčni člen.

→ **VEZNIK**: poimenuje logična razmerja med prvinami predmetnosti. Vezniki ne vplivajo na obliko naslednje besede. Ločimo dve vrsti veznikov:

→ **PRIREDNE** (in, ter, zato), povezujejo enakovredna razmerja med besedami in stavki

→ **PODREDNE** (da, če, ko), povezujejo neenakovredna razmerja med stavki

So nepregibna besedna vrsta in niso samostojni stavčni člen.

→ **ČLENEK**: poimenuje sporočevalčevo presojo stvarnosti (že, le), stopnjo prepričanja (mogoče, zagotovo), izražanje pritrdjevanja (da), zanikanja (ne) in vpraševanja (ali).

So nepregibna besedna vrsta in niso samostojni stavčni členi.

→ **MEDMET**: poimenuje sporočevalčevo doživljanje stvarnosti. Ločimo tri vrste medmetov:

- **RAZPOLOŽENJSKE**
- **POSNEMOVALNE**
- **VELELNE**

So nepregibna besedna vrsta in niso stavčni členi, temveč pastavki ali samostojne povedi.

10. FRAZEMI

Besedne zveze so dveh vrst:

- **PROSTE** (tvorjene sproti, deževno jutro)
- **STALNE** (že izdelane, literarna zgodovina)

So vrsta stalnih besednih zvez, njihov pomen ni napovedljiv iz pomenov sestavin besedne zveze. Po obliki so frazemi:

- **STAVČNI** (to so rečenice, ko mačke ni doma, miši plešejo)
- **NESTAVČNI** (to so rekla, živeti na veliki nogi)

Rečenice, ki nastopajo kot samostojne povedi, imenujemo tudi pregovori.

Raba frazemov je slogovno zaznamovana. Najpogosteje se uporabljajo v praktičnosporazumevalnih besedilih, publicističnih besedilih in reklamah.

Frazemi tudi spreminjajo svojo obliko, lahko pa pride celo do prenovitve frazema, kar pomeni, da se preoblikujejo v tolikšni smeri, da dobijo nov pomen.

11. JEZIKOVNI PRIROČNIKI

So dveh vrst: vsebinski (slovnice in pravopisi) in abecedni (slovarji).

Slovar je jezikovni priročnik, v katerem so besede jezika zapisane po abecednem redu.

Lahko so enojezični in večjezični, splošni (SSKJ), v katerem o vse besede in posebni (Etimološki SSJ).

Posebni slovarji se še delijo na tematske, v katerih so besede določene tematike (Frazološki S)in terminološke (Medicinski terminološki S), v katerem so strokovni izrazi.

12.BESEDOSLOVJE

Veda, ki se ukvarja z besedo. Sem spadajo še posamezne vede, ki preučujejo posamezne lastnosti besed.

POMENOSLOVJE- ugotavlja pomen besed in pomenska razmerja med besedami

STILISTIKA- raziskuje slogovno vrednost besed; ali so besede slogovno zaznamovane in vrsto zaznamovanosti

ETIMOLOGIJA- raziskuje izvor besed

BESEDOTVORJE- kako nastanejo nove besede in kako jih razumemo

PRAVOREČJE- ugotavlja in predpisuje najboljši stalni način izgovorjave knjižnih besed

PRAVOPISJE- predpisuje najboljši in stalni način zapisovanja knjižnih besed, besednih zvez in povedi

OBLIKOSLOVJE- preučuje slovnično pomembne oblikovne lastnosti besednih vrst

FRAZELOGIJA- preučuje stalne besedne zveze

TERMINOLOGIJA- raziskuje strokovne izraze